

A mi egyházaink

Kérdőjelek múltról, jövőről

Célunk olyan új közép-európai politikai-társadalmi rendszerek kiképzése, amely a polgárnak mind a hívő, mind az ateista útválasztást nemcsak engedi, de biztosítja is.

Állami cél nem lehet ateista gyermekek nevelése – mondottuk sok évvel ezelőtt (1984).

Az állam célja a szabadon gondolkodni, tájékozódni tudó, a világban a maga útját megválasztani tudó ember nevelése – mondottuk a szovjet rendszer lebontásának korában (1989). Ehhez az életprogramhoz kell az intézményes feltételeket kormányzati eszközökkel is biztosítani.

Ahogy tagadtuk, hogy az állam célja az ateista gyermekek nevelése lehet, ugyanígy tagadjuk, hogy kormányzati cél lehet a hívő gyermek nevelése – mondjuk most '91 nyarán az új életkeretek keresésének Közép-Európájában.

Múlt

Az egyházüldözés kora (1950–1964)

Vázlatszavakkal és kérdőjelekkel írható le még csupán az egyházak hazai üldöztetésének (1950–1964) kora, szintúgy a nyílt üldözést fokozatosan feloldó kivezézéses egyházpolitika (1964–1989).

Közismert: a volt szovjet zóna országaiban az egyházak tevékenységét állami ellenőrzés alá vonták. De még hiányzik az összehasonlító vizsgálat: a proletárdiktatúra melyik országában, milyen államigazgatási egység felügyelte az egyházakat (miniszterelnökség, szakminisztérium, külön egyházügyi hivatal). Pontosán kell rekonstruálni: milyen megfontolások vezették a szovjet típusú egyházpolitikát. Sok mindenről tudunk, keveset ismerünk tényszerűen. Tudjuk: a monolit, magát marxistának nevező ideológia a tudományos világnézet uralomra juttatásának programjával lépett fel, s e téren a legnagyobb ellenségének a vallásos tudatot (mint hamis tudatot) tekintette. Tudjuk: az Isten-hitet a babonából eredeztetve, az ateizmust adminisztratív eszközökkel kívánta terjeszteni, a polgári gondolkodás ateista vonulatát szélsőségekig futtatva, az iskolai nevelés és közművelődés alapdogmájává emelte azt. (Alapdogma: az egyedül tudományos világnézet, a „természet-tudományos igazságokra” építő marxizmus.) Tudjuk: az egyházat, a vallásos hitet éltető intézményt, egyben napi politikai ellenségének, a nyugati világrend itthoni képviselőjének tekintette, azt szoros állami ellenőrzés alá szorította. (Ezáltal az egyház és általában a vallásosság elleni küzdelem része lett az ideológiai osztályharcnak, a burzsoá és kispolgári nézetek elleni küzdelemnek.) Tudjuk: a sztálini modell nem tűrte a társadalom kiscsoportos szerveződéseit, így az egyházi közösségeket sem; a totális meggyőzés igényével lépett fel. És tudjuk azt is, hogy rendkívüli keménységgel lépett fel azon egyházak ellen, amelyek netán közvetlen napi politikai céljaival szemben állottak. – Különösen nehezen viselték el a diktatúrák az egyetemes elveket hirdető és a nemzeti-állami célok fölé emelkedő, Rómából irányított katolikus egyházat. (Ismeretes Sztálin akciója 1946-ban: a görög katolikusokat belekényszerítette a görögkeletiekbe; Ceausescu üldözte a katolicizmust, s megpróbálkozott annak romanosításával is, miközben manipuláltan előnyben részesítette a nemzeti ortodoxiát.) Magyarországon az MDP ilyen szellemben mérte a hidegháborús politika korában a leg-

Folytatás a 63. oldalon

TARTALOM

● Glatz Ferenc: A mi egyházaink	2, 63–65
MODERNIZÁLÓDÓ EGYHÁZ	
● Gergely Jenő: A százéves Rerum novarum	3
● Balogh Margit: Quadragesimo anno, 1931	6
● Rosdy Pál: A katolikus társadalmi tanítás	8
● Csohány János: Református reformprogram	11
SZEMTANÚ	
● Benda Kálmán: A Lónyai utcai Gimnázium	12
KISEBBSÉGBEN	
● Balogh Júlia: Szórványmagarság, református egyház	14
● Szigeti Jenő: A szabadegyházak indulása	17
● Jakob Katz: A végzetes szakadás	20
EGYHÁZ ÉS TÁRSADALOM	
● Ólmosi Zoltán: Proletárdiktatúra és egyház, 1951	23
● Balogh Margit: Egyházügyi hivatalok	24
A KÁDÁR-RENDSZER TÖRTÉNETÉBŐL	
● T. Varga György: Nemzetközi enyhülés és egyházpolitika, 1977	27
● Gergely Jenő: A Vatikán és Magyarország (1963–89)	28
JELENIDŐBEN	
● A szovjet típusú egyházigazgatás felszámolása (1989–90)	31
● Glatz Ferenc: Egyház és kormányzati politika, 1989	32
FIGYELŐ	
● Havas László: A soknépű Római Birodalom	36
● Held József: Hányan éltek Magyarországon a középkorban	38
● Stark Tamás: A magyarokat meg kell büntetni	39
ŐSTÖRTÉNET	
● Fodor István: Őstörténet és történeti tudat	42
EMBER ÉS KÖRNYEZETE	
● Vörös Károly: Pesti emberek száz évvel ezelőtt	45
Életképek, hétköznapiak	
● Lakner Judit: A halál megállapítása. A tetszhalott	47
● F. Dózsa Katalin: Magyar divattörténet II.	50
CSALÁD ÉS SZOCIÁLPOLITIKA	
● Maróti Egon: A harmadik gyermek	52
SZEMTANÚ	
● Rákosi Mátyás levelei Dimitrovhoz (Közléteszi: Vass Henrik)	54
KALÁSZATOK	
● A vesztes ország tankönyvei, 1946 (Közléteszi: Kovács Éva)	57
NYÍLT TÉR	
● Sándor Pál: Huszadik századi történet	58
● Borus József: Kassa bombázása	60
● Péter Katalin: A protestáns egyháztörténet-írás új útjai	61
● Esztergom, 1985. február	66

História

Főszerkesztő: GLATZ FERENC

Rovatvezetők: KERTÉSZ ISTVÁN, SIPOS PÉTER, SZAKÁLY FERENC, VÖRÖS KÁROLY

Felelős kiadó: História Alapítvány. Elnök: Niederhauser Emil
Szerkesztőség: 1014 Budapest, Úri u. 53.
Telefon: 156-0457 Levélcím: Pf 9. Bp. 1250

Készült a Veszprémi Nyomda Kft-nél

Veszprém, Órház u. 38.

Felelős vezető: Fekete István igazgató

Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlap és Postaszállítási Igazgatóságnál 1074 Budapest, Vörösmarty u. 16–18.

Megjelenik évente hatszor. Előfizetési díj: fél évre 84 Ft, 1 évre 168 Ft
Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat
Budapest, Pf. 149. H-1389

HU ISSN 01392409. Index: 25384

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza!

A mi egyházaink

Folytatás a 2. oldalról

nagyobb csapást a katolicizmusra (csendesebben, de hasonlóan a szintén nemzetközi egyházra, a zsidó egyházra). Majd a protestánsok (a nemzeti alapon szerveződő egyházak) azt kapták „jutalmul”, amit a katolikusok büntetésül.

Magyarországon az állami egyházpolitika első szakasza a felszámolás politikája. Konceptiós perek; (az Állami Egyházügyi Hivatal létrejötte is konceptiós perhez, a Grósz érsek elleni perhez kötődik. – Dokumentumát e számunkban közöljük.) Gúnyhadjárat és propagandahadjárat a klerikális reakció ellen. Erőszak, „begyűjtés”, letartóztatások. (Ma azért könnyen megfeledkezünk a történeti tényről: Magyarországon létezett egy polgári-aufklárista és egy népi antiklerikalizmus, amely nem csak világnézeti forrásokból, de az egyházi hierarchia gyakori korszerűtlenségéből, ösztönös pap-ellenességéből táplálkozott.)

1956-ban rövid időre felenged a szigor, de az 1957:22. tvr. kimondja: az egyházi állások betöltéséhez előzetes állami hozzájárulás szükséges. (Kérdés: vajon miért feledkezünk meg arról, hogy az egyházi kinevezésekbe való beleszólás nem kommunista találmány. 800 éves harc az egyházi és a világi-állami hierarchia között. Vitakérdés: vajon mennyiben tekinthető korunkban „világi-társadalmi” méltóságnak és funkciónak is az egyházi méltóság?)

E szakaszon belül határ: 1958, az MSZMP egyházpolitikai dokumentuma, majd az ÁEH újralakítása (1959). Az elvben meghirdetett népfrempolitika a vallásos ideológia megmaradását a társadalomban még hosszú időre nyugtázza, de a „klerikális reakció elleni harcot” folytatni kívánja szelidebb eszközökkel. 1961, 1964: „átgondolt” perek, az értelmiség megfélemlítésének eszközei is. (Kérdés: mi magyarázza, hogy a kádári konszolidáció éppen az egyházpolitika terén késik meg, s hogy a sztálinisták-reformerök koalíciójának korában az egyházpolitikában a sztálinista módszerek oly sokáig élnek?)

A kiegyezéssel egyházpolitika, 1964–75

A második szakasz indítómozganata a békés egymás mellett élés alapelveinek elfogadása: vagyis a nyugati hatalmak hosszú távra tudomásul vették a szovjet katonai érdekszféra eltérő politikai berendezkedését. A nemzetközi politika megkezdte az intézményes berendezkedést e stratégiára. Egy időben folyik a Vatikán új politikai és szellemi nyitása, a II. vatikáni zsinat. XXIII. János (Pacem in terris –1963) és VI. Pál korszakformáló államférfiak. 1891 óta a legnagyobb nyitás a katolikus egyházon belül: keresi a választ a második világháború után felgyorsuló világméretű laicizálódásra. (Kérdés: miért nem emésztette meg, dolgozta fel igazán a katolikus egyház máig a vatikáni nyitásokat? Valóban visszalépés ezekhez képest János Pál politikája az egyházi és világi társadalom viszonyában?)

A Vatikán is tudomásul veszi a status quo-t Kelet-Európában. – Tárgyalások a Szovjetunióval. – A nyitás első jele: meg egyezés Magyarországgal. Egyezmény („Részleges megállapodás”) a magyar politikai vezetéssel (1964. szeptember 15. a Rómától függő egyházi állások betöltéséről. – Azokhoz az Elnöki Tanács előzetes hozzájárulása szükséges). Casaroli többször Magyarországon jár, a pápa ad limina fogadja a magyar püspököket. Az államközi kapcsolatok javulását csak részben követi a mindennapok politikája: letartóztatások még 1970 szeptemberében is; a Hivatal helyi (megyei) képviselőinek

tevékenysége továbbra is az egyházat ellenőrző erőszak-szervezet jelenléte; a közgondolkodásban a vallásosság igaz már megtűrt, de politikailag nemkívánatos magatartás.

A dialógus kora, 1975–89

„Helsinki” (1975) újabb korszakhatár. További javulás a tábor országai, valamint a Vatikán viszonyában. Megszűnnek Magyarországon a letartóztatások, az adminisztratív üldözés nem kormányzati politika. VI. Pál a hidegháborús egyházpolitika szimbólumát (és egyben a hidegháborús antikommunizmus szimbólumát), Mindszentyt Rómába menti (1971), majd „félreállítja” őt azzal, hogy az esztergomi érseki széket üresnek nyitvánítja (1973. december 18.). Lékai Lászlót apostoli kormányzóknak, majd Mindszenty halála után esztergomi érseknek nevezi ki (1976. február 10.). A magyarországi egyházi hierarchia teljessé válik. Róma tudomásul veszi a „szocialista tábort”, Magyarország irányába különös gesztusokat tesz. (A vatikáni politikai vezetés többször megfordul Magyarországon, miként főpapjaink is Rómában.)

1977. június 9-én fogadja VI. Pál Kádár Jánost, az első pártvezetőt a szovjet zónából. (Ennek levéltári dokumentumait olvashatjuk folyóiratunk e számában.) 1977. június 9-én kiszabadul az utolsó bebörtönzött pap Magyarországon. Lékai bíboros, az „egyszerű lelkipásztor” egyházfő rendkívüli népszerűségének tolerálása.)

Ez, a Magyarországgal szembeni kiemelt elismerés politikája folytatódik II. János Pál idején. Legfeltűnőbb, „példa nélküli” jele: a pápa a szovjet rendszer egyházellenes erőszak-szervezetének vezetőjét, az ÁEH államtitkárát, Miklós Imrét két alkalommal is fogadja (1984. november 28., 1986. december 12. A Kádár-korszakbeli vatikáni és magyar kapcsolatainak kronológiájára vö. e számunk 28–30. oldalait). 1988. augusztus 20-án Paskai bíboros és az Elnöki Tanács elnöke magyarországi látogatásra hívja a pápát. (Kérdés: a rendszerváltás korában egyesek éles hangon követelik az elmúlt 40 év egyházi vezetőinek eltávolítását, mivel azok úgymond „kollaboráltak”. De vajon mit tegyen a püspök, a plébános, ha a világegyház vezetése elfogadja partnernek ezt az államrendszert? Vajon „kollaboránsok” vagy pedig a hit őrzői, az intézmények működtetői voltak ők a nehéz időkben? Akik feltehetően aggályokkal, önmérsztéssel élték éveiket? Vajon megmaradt volna a vallásos társadalom az ő tevékenységük nélkül?)

A társadalom széles tömegeiben ugyanakkor nehezen érzékelhető a politika csúcsain végbemenő változás. (Kérdés: a Kádár-rendszer kétlelkűségének e téren mennyiben voltak nemzetközi, a szocialista tábor „ideológiai egységének” téziséből fakadó okai? Felső szinten tolerancia, sőt megtűrik a rendszer felszámolását követelő nézeteket is, ugyanakkor „alul”, a tömegek szintjén, a propagandában továbbra is ellenséges magatartás. A vallásellenesség és főként az egyházellenesség miért maradhatott a rendszerváltásig része a politikai rezonnak?) A hittan-beíratások körüli helyi viták, a papság adminisztratív manipulálása folytatódik.

A rendszerben nincs legális ellenzéki párt. Az egyház az egyik olyan közéleti tényező, amelyik mellé odaállni az ellenzéki politika része. A vallásszabadság és az egyházi szervezeti szabadság oldalán állni – kiállás a szabadgondolkodás mellett. (Ezt a később szerveződő, immáron „hivatalos” ellenzék erői sokáig nem veszik észre, vagy ateista meggyőződésük, egyházellenességük miatt nem veszik tudomásul.)

A politikai közvéleményt formáló értelmiség szellemi áramlataiban három felfogás él egymás mellett 1975–1989 között.

Az egyik a hagyományos, a proletárdiktatúra örökségének folytatója. Felfogása szerint a vallás hamis tudat, az egyedüli tudományos (ateista) világnézet lesz előbb-utóbb uralkodó a világon, az egyház ellen – ha nem is adminisztratív, de most már ideológiai-agitációs eszközökkel – a harcot tovább kell folytatni. (Kérdés: vajon mennyire fedezhető fel a párt agitációs-propaganda anyagaiban, illetve a helyi pártvezető és értelmiségi vezető réteg – pl. iskolákban – gyakorlatában ez a gondolkodás?)

A másik irányzat a dialógust tűzi zászlajára (1981). Az ateisták reformer csoportja ez, amelyik ugyan meggyőződéssel állítja, hogy a vallásos világnézet perspektivikusan meg fog szűnni, de távol tartja magát minden adminisztratív eszköz gyakorlásától, a meggyőzés, a párbeszéd egyházpolitikáját hirdeti. Sőt, érintkezési pontokat talál a marxizmus és a vallásos hitvilág emberi közösségre vonatkozó tanításai (erkölcs) között: „becsületesség”, a „béke”, „humanizmus”, „elesettek támogatása” stb.

A harmadik, elsősorban bizonyos szakmai fórumokon megjelenő (filozófusok, történészek, irodalmárok) irányzat az együttélést hirdeti az újraértelmezett szabadgondolkodás alapján. Épp ezért nem kíván semmi meggyőzést, semmi kölcsönös „térítést”. Sohasem szerveződött intézményesen. De írások, folyóiratszámok jelzik a radikális szakítást a régi egyházpolitikával, illetve annak alapelveivel. Ez a felfogás tudományos vita tárgyának tekinti az „Isten van – Isten nincs” kérdését, elutasítja, hogy a tudományos világnézet egyenlő az ateizmussal. Mivel a vallást, a hitéletet az egyén legbensőbb dolgának tekinti, elutasítja, hogy a politika célja lehet akár az ateista, akár a hívő világszemlélet adminisztratív erősítése. Ahogy a vallásban is az emberi együttélés szabályainak rögzüléseit, működését biztosító tudati jelenséget lát, úgy elutasítja, hogy az egyházban csak az irracionális világfelfogás intézményét kellene keresnünk. Nemcsak a múltban, de a 20. század végének egyházában is látja a közösség-szervező és közösségmegtartó, tényleges emberi igényeknek, szükségleteknek otthont adó intézményt. Nemcsak távol tartja magát az adminisztratív akcióktól, mint a dialógus-csoport, de fel is lép értelmiségi fórumokon az egyház mindennemű adminisztratív visszazorítása ellen. (Kérdés: mennyiben érvényesül a Kádár-rendszer egyik jellemző sajátossága az egyházpolitikában is: gyakran pártfunkcionáriusok, sőt párthivatalnokok toleránsabbak e téren, mint a hívón ateista pártonkívüliek? A politikai-ideológiai mezsgyék mennyiben nem a tagkönyvtulajdonosok és a pártonkívüliek között húzódtak?)

A sztálini rend felszámolása, 1989–90

Ezek után következik 1988–89: az utolsó fázis, ahol már a vitapartnerek az állami intézményrendszer reformerei és a régít radikálisan felszámolni akarók lesznek. 1989 júniusában a radikálisok győznek. (Nemcsak az ÁEH, de mindenféle központi egyházi irányítás felszámolása, a készülő törvényben az egyházak működésének és a vallásgyakorlásnak teljes törvényes szabadságot biztosítani, alapvető stratégiai elképzeléseket állam és egyház között közösen kialakítani az „átmeneti évtized”-re, a 90-es évekre, az egyházak talpra állítására etc.). De ez már egy másik történet...

Az egyházak ma a sztálini rendszer üldözött intézményei. Az 1949 előtti helyzetet nem ismerő fiatalság előtt társadalmi elismertségüket részben ennek a mártíromságnak köszönhetik, részben annak, hogy a fiatalság is zsákutcát lát az évekig parancsokba foglalt, majd évtizedekig inkább csak jelszóként emlegetett ún. szocialista erkölcsben. Az egyházak évezredek tanításai a közösség együtt-tartására alkalmasabbnak látszanak most, mint a szétesett szovjet rendszer tényleg soha ki nem alakult erkölce. De az egyházaknak tanulniuk is kell elleneségeik, az elmúlt 40 év diktatórikus ateistáinak hibáiból.

Kiindulópont 1948?

Az egyházak nagy hibája volna, ha új szerepkeresésük közben a diktatúra előtti, 1948. évi állapotokból indulnának ki, ha azokat kívánnák restaurálni, célkitűzéseiket onnan merítenék. Kétségtelen, az újrakezdés társadalmi bázisa az idősebb korosztály, amelyik az elmúlt 40 évben fiatalkori példaképeiben, ideáljaiban érezte magát megbántottnak. De nem feledhetjük: az elmúlt negyven esztendőben a nyugati világban (és az egyházakban is) óriási változások zajlottak. A tömegkulturális és technikai, természettudományos robbanás következtében 1950–80 között általános laicizálódás tört előre, s a politikában is a vallásos világnézet ellenfelei (nem utolsósorban az auklárista hagyományokra is építő) baloldali és radikális ideológiák erősítették pozícióikat. Az egyházak Nyugaton korábban nem látott ütemben igyekeznek az új társadalmi jelenségekre magyarázatot adni és „ellenlépéseket” tenni. Vajon ismerik-e érdemben ezeket az európai modern irányzatokat egyházaink vezetői, amikor az 1990-es évekre a megújulás útjait igyekeznek kikövekelni?

De az elmúlt magyarországi 40 esztendőt sem lehet meg nem történné tenni. 1949 előtt egészen más tulajdonviszonyok és más társadalmi rétegződés közepette éltek az egyházak. Többek között maguknak az egyházaknak is jelentős vagyonuk volt, amit aligha lehet maradéktalanul visszakapniuk. És többek között egy évszázadosan vallásos hagyományokon nevelkedett erős polgári-tisztviselői, gazdag paraszti középosztály állott az akkori egyházi hierarchia mögött. Az új középosztály – amelyik, ha akarjuk, ha nem, a 70–80-as évek „vállalkozói társadalmából” nőtt ki, és napjaink fejlődése is ebbe az irányba halad – már korántsem kötődik világnézetileg az egyházakhoz. Az egyház szerette azt terjeszteni magáról: a szegények egyháza volt. Ez szándékában lehetett, igaz vagy nem, de történelmi tény: az egyházat sohasem a szegények tartották fenn. Vagy a tizedből, vagy az egyházi földek javadalmaiból vagy a gazdagok és jómódúak támogatásából.

És a világi társadalom sem tehet úgy, mintha állam és egyház viszonyának rendezését másolni lehetne az 1949 előtti vagy a mai nyugat-európai, illetve amerikai modellről. Az egyházat szétválasztottuk már az államtól (1990). De ha valahol ésszerű egyáltalán a kárpótlás valamilyen formájáról beszélni, akkor az egyház esetében az; az egyéb kárpótlás csoportérdek, s mint minden ilyen, vitatható. Az egyház talpra segítése össz-társadalmi érdek. Akár iskoláiban, akár szociális otthonaiban kell hogy kapja az ott élő polgárra eső művelődési és szociális normatívát (ezt megteremtettük), kell, hogy kapjon (egy ideig) költségvetési támogatást, sőt miért ne kaphatna nyereség-érdekeltségű gazdálkodási lehetőséget és közérdekű tevékenységre adómentességet?

És nem utolsósorban: 1949 előtt az egyházi tisztviselő-értelmiség (a papság) a magyar értelmiség tekintélyes csoportjának számított. Az elmúlt 40 esztendőben az egyház és a vallásosság üldözése következtében leromlott a papság szellemi kondíciója és a vezető világi értelmiség színvonala mögött áll.

Egyház és lelkiismereti szabadság

Az egyházak csak akkor nyerhetnek igazán teret a 21. század társadalmában, ha a lelkiismereti szabadság elvét követik.

A diktatúrákban az egyházak a lelkiismereti szabadság megvonásának áldozatai voltak. A vallásszabadság azonban egy része a lelkiismereti szabadságnak. Ez utóbbi azt jelenti, hogy az egyénre semmi kényszerítő körülmény (korlátozás) nem nehezedik. Az információk szabadon eljuthatnak az egyénhez: mind a hívők, mind az ateisták érvei. A diktatúra leépítésének szoros tartozéka volt annak követelése, hogy a világi (állami) fórumokra a vallásosság alapértékei és tanai bejuthassanak (hitoktatás, teológia oktatásának szabadsága minden fórumon). De vajon az egyházi művelődési-oktatási intézményekben megismerkedhet-e az egyén az ateizmus érveivel, netán az ateisták szájából?

Az egyház szabadsága az elmúlt 40 esztendőben mindazoknak programja volt, akik a lelkiismereti szabadságot következetesen követelték. De ne feledjük: az egyház, történelme folyamán egyáltalán nem volt a lelkiismereti szabadság bajnoka. Sőt! Az egyház történelme telve az egyházon belüli szabadon gondolkodó irányzatok adminisztratív megsemmisítésével, üldözésével, és telve a világnézeti monopóliumra törekvések történetével.

A térítő egyház évezredek hagyományait feladni? Megszabadulni az ótestamentum harcias hagyományaitól, előtérbe engedni az újtestamentum békés, emberközpontú hagyományait? Vajon a 21. század egyháza jobban befogadó egyház lesz?

De az ateista társadalmaknak is tudomásul kell vennie: él visszavonhatatlanul egy hívő (azon belül is egy erős keresztény társadalom) az államban. Nincs magasabbrendű („tudományos”) és alsóbbrendű világnézet. Minden világnézet önmagában értékelhető. A közösség számára csak olyan értékű, amennyire segít az emberi önazonosulás megfogalmazásában: egyén elhelyezkedése a közösségben, a világmindenség és az ember viszonyában.

Sok éve hangoztattuk, s hangoztatjuk ma is: a szabadgondolkodás nem azonos a vallásellenességgel. (A baloldali radikálisok nagy tévedése volt és maradt ma is e két fogalom összekeverése. Ennek a lépten-nyomon feltűnő egyházellenes érvelésnek alapja kimondottan az, hogy az egyház – mint a vallásosság intézménye – és vezetői [mint e vallásosságból élő polgárok] valóban tiltották a maga dogmáitól eltérő gondolatokat szabadon áramlását, harcoltak azok ellen.)

Egyház és vallásos társadalom

Az egyházak életképességének legfontosabb feltétele, hogy a 21. század közösségszerveződésének irányait felismerjék, s azokat kövessék.

A diktatúrák bukása azért is következett be, mert közösségi intézményei (párt, szakszervezet etc.) és azok eszményei szembekerültek korunk emberének új törekvéseivel, közösségszerveződéseivel: Egyik legnagyobb fogyatékosága volt, hogy nem tudott mit kezdeni az individuális (egyéni) útkeresésekkel,

az egyént mindenképpen alá akarta rendelni világdogmáknak, világszervezeteknek. És nem tudott mit kezdeni a kisközösségi összetartozás-tudat új típusával (tiltotta és ellenőrizte a nem politikai egyleti szabad szerveződést is). Márpedig a 20. század végének polgára sokkal individuálisabb, mint akár fél évszázaddal ezelőtt. Körülveszi magát képet-hangot sugárzó dobozokkal, tömegsajtó termékekkel, omlik rá az információáradat ember-világmindenség, szerelem-család, barátság-ellenség, bűn-jótétemény viszonyáról. Nem igényli olyan mértékben az egyetemes tanításokat, mindenkire kötelező eszményeket, mint atyáink. Szabadabban válogat közösségi társakat, sőt keresi a hasonló gondolkodásúak, és csak a hasonló gondolkodásúak közösségét. Vagy ha más-gondolkodásúak közé megy, igényli a véleménycserét, az ellentmondást. A közösséghez tartozás már nem a nyáj-szükségletből fakad.

Vajon egyházaink közül melyek képesek követni az új tendenciákat? Vajon nem függ össze a legnagyobb egyház térvészése a kulturált Európában ezen új jelenségekkel? És nem figyelmeztető, hogy a világ kulturálisan alulfejlett vidékein (Dél-Amerika, Afrika) hódít az évezredek (és ki által teremtett?) dogmákhoz ragaszkodó egyház, miközben veszít híveiből a korábban legerősebb kontinensen, Európában? S ugyanakkor a vallásosság új típusú hívőközösségeket hív létre? Vagyis a ma még az üldözöttség miatt is nagyon népszerű egyházaink alól nem csúszhat ki a századvégen a vallásos társadalom?

Felekezeti türelem, ökumenia

A 20. század végi egyház a közép-európai térségben a felekezeti türelem egyháza lehet.

A közép-európai térségben mind etnikailag, mind vallásilag a világ egyik leginkább kevert népessége él. Ismeretes: a térség ütköző zónája volt a középkorban a keresztény, a mohamedán világnak, illetve a nyugati és keleti rítusú katolicizmusnak. Nem szólva a kisebb számban idejutott és ittragadt egyéb népek vallásairól. Az újkorban, a török kiűzését követően a lepusztult országterületre áramlottak mind Keletről, mind Nyugatról az új „idegen” telepések, majd a 19. században, mindenekelőtt 1849, 1847 után áramlottak ide a polgári termelési rend, az új szakmák igényeinek megfelelni tudó népek. S a különböző etnikumúak (románok, szerbek, németek, szlovákok, morvák, zsidók etc.) különböző vallási rendeket képviseltek, különböző felekezeteket erősítettek a térségben. Vessünk egy pillantást akár a történeti Magyarország vallási megoszlását mutató térképre (a História 1983/5–6. sz. közölte), s meggyőződhetünk: a 20. század Közép-Európája a kevert felekezeti népek térsége.

Egyedülálló lehetőséget kínál a magyar történetírásnak a térség ezen egyházfejlődési sajátossága. Véleményünk szerint a magyar egyháztörténelem legpozitívabb hagyománya az az egyházpolitikai vonulat, amelyik a felekezetek közötti küzdelmeken túlemlelkedve a felekezeti toleranciát képviselte. Mint ahogy szembe kell néznie történeti gondolkodásunknak a Holocausttal, s azon belül a felekezeti alapú antiszemitizmusnak, a vallási türelmetlenség legszélsőségesebb modern kori formájával is.

Az 1949 után változások, a hatalmas belső elvándorlás a falvakból, a városok közötti népességi mozgások következtében, a hívő népesség a településen belül is rendkívül „kevert” lett, meggyengült egy-egy helység évszázados felekezeti jellegzetessége (katolikus, református etc.), és általában csökkent a vallásosságát gyakorló állampolgárok aránya. Új

feltételek a mai újragezdkor. Az egyházak vezetói, s többnyire a lelkész-társadalom is az egyházüldözés korában, a „közös üldözés” korában rendkívüli megértéssel viseltettek a más (mindenekelőtt a keresztény) felekezetek iránt. Sőt, enyhült a keresztény felekezetekben korábban meglévő türelmetlenség az izraelita felekezet (maradványa) irányában,

Most, az egyházak újraéledésének korában évezredek hagyományával kell szakítani: a mai hívő társadalom már nem biztos, hogy „el tud tartani”, meg tud tölteni kis községekben, falvakban egy időben több Isten házáat. Nem lehet mesterségesen visszaállítani az 1949 előtti viszonyokat. Az ökumenia korparancs az egyházi újjáéledés korában, nemcsak az iskolában, a szociális politikában, de a vallási élet minden területén. Nem képzelhető el ez a templomállításban is? Vajon Közép-Európa új berendezkedése magával hozza az egyházak történetében a végtelen türelem diadalra jutását, az új típusú intézményesedést is? A kereszténységen vagy általában a hívő társadalmon belüli új szintéziseket?

A modern pap

Az egyház csak akkor érheti el a kívánt közmegebecsülést, ha szolgálja – a papi társadalom – a kisközösségek igényeinek meg tudnak felelni.

A diktatúra nem tűrhette a papokat, mert azok a hívek lelki és művelődési gondozására hivatottak. De ne feledjük: az egyházak csodálatos újra és újra megújulásának éppen az adott lehetőséget, hogy az egyház, ha vesztett társadalmi funkcióiból, azonnal megtalálta a kínálkozó új életteret. (Ezt bizonyítandó készült a História mostani száma.) A 19. század közepének polgárosodása és nemzeti állama fokozatosan elragadta tőle az elsőbbséget az oktatásban, a század vége polgári tisztviselő államának kifejlődése után már nem volt szükség a születés, a házasság, a halál egyházi adminisztrációjára (anyakönyvezés, polgári házasság), majd az elmúlt évtizedek tömegkulturális fejlődése megingatta a közös éneklés–gondolkodás, igehirdetés, sajátos monopóliumában. – A papok a múlt század közepén a helyi társadalom mindenesei: tanárok, adminisztrátorok, közművelők), s így a falu, a község, a kerület elsőszámú értelmiségei. Majd megjelennek az állami tanárok” tisztviselők, a helyi műszaki értelmiségek, s a pap évtizedről évtizedre veszt el közösség-egybetartó monopóliumát. A lelki és szociális gondozás – kétségtelen, ez az, amit nem tudott tőlük elragadni sem a modern kultúra, sem a politika.

De vajon megfelelnek-e papjaink a közösségi funkcionárius iránti elvárásoknak? Száz esztendővel ezelőtt a pap tájékozottabb, műveltebb volt, mint híveinek legtöbbje, ma áll ez? Az újragezdkés csak akkor lesz eredményes, ha az egyház képes

A História 1992-től már évi 10 alkalommal jelenik meg

változatlan formában,
a széles közönséget érdeklő aktuális tematikával.

Január és augusztus kivételével
minden hónap 10-én keresse a Históriait
az újságárusoknál!

Egy szám ára 45 Ft. (Előfizetők számára 35 Ft.)

Előfizetési díj fél évre 175 Ft, egy évre 350 Ft.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál.

gyökeresen megreformálni a teológiai oktatást, ha visszaáll a papok társadalmi presztízse, ha elnyeri a világi társadalom fiataljai közül a legjobbakat. Magyarországra és a szomszédos országokra, de talán a hasonló válsággal küzdő nyugat-európai országokra is jogos lehet e kérdés-állítás.

Vajon helyesen értelmezik-e az új helyzetet az egyházak világhierarchiájának csúcsán állók? Vagy túl gyors volt az elmúlt fél évszázad ahhoz, hogy egy élet során feldolgozzák a legfőbb vezetők az újabb és újabb kihívásokat? Vajon arra az egyházi irányzatra van-e szüksége az ezredfordulón a közép-európai újragezdkő társadalmaknak, amelyek a paptól a modern külsőségeket ugyan elvárja (gépkocsi, síelés, színpadi képességek), de megrögzötten tradicionális az emberi jogok olyan kérdéseiben, mint a szerelem, házasság? Sőt a külsőségeket, a modern eszközökkel végsőkéig fokozott ceremóniakat a vallásosság kötelező tartozékának mondja, miközben hanyagolja azt a vallásosságot, amely a magában álló, az Isten, a végtelen és az esendő egyén, a teremtmény, a teremtmények egymáshoz fűződő viszonyán gondolkodik és gondolkodtat.

Univerzalizmus és helyi igények

A helyi (magyarországi és szomszédos országokbéli) egyházak csak akkor lehetnek életképesek az ezredfordulón, ha (a nemzetközi vezetés) tudomásul veszi a helyi és korigényeket.

A katolikus egyház univerzalizmusa korszerűségének egyik alapja. A nemzeti-állami szétszabdaltság és ellenségeskedés korában is megőrizte általános humánus elveit. (Vezetői emberi gyengeségei mellett is.) De vajon mit értünk univerzalizmus alatt az ezredfordulón? Világhatalommá szervezett egyházi adminisztrációt, bevallott világpolitikai ambíciókkal; vagy pedig az univerzalizmus jobban az ember szellemiségében rejlő glóbusz-szintű érdekközösséget jelenti? A világegyház vezetői az intézmények vagy a hívők képviselői? És lehetnek-e ennyiféle kultúra (Afrika, Dél-Amerika, Európa, Kelet stb.) mindenhol azonosságot kívánó végrehajtói? S ha erre vállalkoznak, vajon valóban képesek-e a jelenleg egyetemesnek mondott eszmények megfelelni a különböző földrészek szükségleteinek? Vagy Isten előtti felelősség-e azt hirdetni a túlnépesedett Közép-Amerikában, Afrikában, ahol 8-10 gyermeket szülnek a nők, s minden harmadikra az éhhalál vár, hogy Isten kívánsága: minden házasságon belüli szerelmi aktus célja gyermek nemzése legyen, s tiltja a fogamzásgátlást? Vajon lehet-e a modern nyugat-európai társadalmakban tradicionális módon a papi nőtlenség pápai (nem isteni!) dogmáját erőltetni, miközben a helyi egyházak utánpótlása elakad. S lehet-e egyáltalán családon kívül élő pap a 20. század végén valóban a helyi közösség egyénileg olyannyira különböző értője? Vagy pedig a pap nem lelkiatya, hanem a világegyház helyes vagy helytelen dogmáinak agitátora legyen? Vajon nem az-e az egyházak modern kori történetének egyik tanulsága: az egyházak megújulása nem a régi dogmák korszerű hirdetési formáinak megtalálását jelentette, hanem maguknak a régi alapelveknek felülvizsgálatát, új szempontok merítésre az ősi tanításból.

*

Kérdések, töprengések. Tudósoknak, politikusoknak, egyháziaknak és világiaknak egyaránt kötelessége szembenézni a múlttal, de még inkább a jövővel. Segíteni, a társadalmat az anarchiától óvni kell. Mindnyájunk egyházairól van szó...

GLATZ FERENC